

УДК 37.013.78:37.018.32

ББК 74.66

Іванна Кулик

ВПЛИВ УМОВ ІНТЕРНАТНОГО ЗАКЛАДУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті розкриваються умови інтернатного закладу та їх вплив на соціалізацію особистості дитини.

Ключові слова: діти-сироти, заклад інтернатного типу, особистість дитини, соціалізація.

Постановка проблеми в загальному вигляді. У конвенції ООН про права дитини зазначено, що дитина має бути повністю підготовленою до самостійного життя у суспільстві та вихована в дусі ідеалів, які проголошені у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності та солідарності [3].

Одним із найважливіших завдань інтернатних установ є підготовка дітей-сиріт до самостійного життя в суспільстві, оскільки успішна соціальна адаптація (готовність до шлюбу, вибору професії, організації побуту, дозвілля, спілкування) переважно залежить від наявності цих навичок.

Дослідження вчених переконує, що найбільш сприятливим для виховання дітей-сиріт і дітей позбавлених батьківського піклування, є сімейне середовище, яке допоможе дітям у самостійному житті. Але не завжди це можливо, тому надія тільки залишається на заклад інтернатного типу. Від того, які умови у ньому пануватимуть і залежатиме процес соціалізації особистості дитини в майбутньому.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми сирітства, причини зростання соціального сирітства та соціальні наслідки позбавлення дітей батьківської опіки досліджуються в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як:

С.Воскобойнікова, Б.Кобзаря, АЛіханова, Н.Міщенко, А.Нечаєвої, В.Яковенко, Ж. Тихомирова та інші.

Соціально-педагогічна діяльність з дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування висвітлюється в працях А.Капської, О.Карпенко, Л.Міщик, І.Пеши та інших.

Особливості формування сім'янина в умовах відсутності батьківського піклування в освітніх закладах інтернатного типу розкриваються у працях Л.Євграфової, Ж. Тихомирової, І.Кулик.

Мета статті. Зважаючи на актуальність поставленої проблеми метою даної статті є розкриття умов інтернатного закладу та їх вплив на соціалізацію особистості дитини.

Виклад основного матеріалу. Специфіка умов утримання та проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є причиною неуспішної соціалізації вихованців інтернатних закладів у майбутньому. Як показує досвід, навіть за оптимальних умов утримання та виховання дітей у державних закладах, вони істотно відрізняються від дітей, які виховуються в сім'ї.

Умови інтернатного закладу характеризуються регламентованістю та обмеженим комунікативним колом, відсутністю можливості вільного спілкування з великою кількістю людей. Обмеженість сфери вибору друзів призводить до психологічної та емоційної самотності. Але для більшості дітей інтернатна установа завжди залишається рідним домом, інтернатні друзі – братами, а вчителі та вихователі – старшими товаришами і порадиниками.

Низкою науковців (Н. Н. Авдєєва, Г. М. Бєвз, Л. С. Волинець, Л. Н. Галігузова, Я. О. Гошовський, Т. В. Гуськова, І. В. Дубровіна, М. І. Лісіна, С. Ю. Мещерякова, В. С. Мухіна, І. В. Пєша, А. М. Прихожан, А. Г. Рузська, Є. О. Смірнова, Є. А. Стрєбєлєва, Н. М. Толстих та ін.) доведено, що умови життя і виховання в закладі закритого типу та відсутність дитячо-батьківських стосунків деструктивно впливають на особистісний розвиток дітей-сиріт : у них

спостерігається знижений загальний психічний тонус, порушення процесів саморегуляції, домінування пасивності у різних видах діяльності, недостатня здатність до співчуття, імпульсивність в поведінці, знижена (в порівнянні з ровесниками з сім'ї) емоційна регуляція, емоційно-пізнавальна взаємодія [2;4].

Доведено, що загалом зростання дитини в умовах закладів інтернатного типу, призводить до проблеми її в емоційному, інтелектуальному, мовленнєвому та фізичному розвитку. Вона має труднощі у спілкуванні та поведінці, характеризується звуженням світогляду та труднощами в особистісному зростанні та адаптації до нових умов життєдіяльності, соціалізації та інтеграції в суспільство в цілому.

Г. М. Бевз, В. І. Брутман, Л. С. Волинець, Л. Н. Галігузова, М. М. Малофеев, С. Ю. Мещерякова, І. В. Пеша, Т. Я. Сафонова, Л. М. Царєгородцева, Л. П. Чичерін виявили, що порушення у розвитку особистості дитини-сироти виникають на основі дії двох груп несприятливих соціально-психологічних факторів. Першу групу складають фактори, зумовлені недоліками виховання в колишніх родинях: негативна спадковість, безпритульність, бездоглядність і жорстоке ставлення та ін. В другу групу увійшли фактори, зумовлені наслідками недосконалої системи виховання в інтернатних закладах: неповноцінне спілкування з дорослими через відсутність достатньої кількості персоналу і його велику плинність; постійне перебування в закладі закритого типу і відсутність контактів з довкіллям; звужене коло спілкування, регламентація вільного часу режимними моментами та ін.

Відсутність досвіду взаємодії з дорослими негативно позначається на розвитку соціальних контактів дитини-сироти із однолітками, вони часто не помічають один одного, не вступають в ігрову взаємодію, не чутливі до ініціативи та емоційного стану однолітків, що призводить до виникнення конфліктів між ними. Інші діти для дитини-сироти являються монотонним фоном їх життя, а якщо і виступають із цього фону, то, скоріше, як конкуренти або суперники, але не як партнери або товариші. Діти живуть у теперішньому,

не маючи минулого та майбутнього, вони не вміють фантазувати, мріяти, до чогось прагнути. Їх бажання обмежені потребами, які слід негайно задовольнити, і носять відображення дисциплінарного характеру їх життя (вони бажать бути слухняними, швидко вдягатись, гарно та правильно їсти). Тобто, особистісний розвиток вихованців дитячих будинків характеризується відсутністю тимчасової перспективи [2].

В. Мухіна, А. Прихожан, Н. Толстих [5] виділяють два симптомокомплекси у молодших школярів, що виховуються в дитячих суспільних закладах - “тривога стосовно дорослого” і “ворожість стосовно дорослих”. У таких дітей спостерігається домінування захисних форм поведінки в конфліктних ситуаціях, нездатність продуктивного, конструктивного вирішення конфлікту, що виявляється в агресії, невмінні визнати свою провину, схильності перекласти всю відповідальність на оточення.

Дефіцит адекватного спілкування призводить до того, що в дитини закріплюється негативна, агресивна позиція стосовно інших людей. Діти практично не мають спорідненої прихильності до власних братів і сестер і в процесі спілкування виявляються не здатними встановлювати конструктивні, емоційно адекватні відносини з іншими людьми [7]. Ця специфіка виявляється в несформованості внутрішнього психічного плану дій, власній мотивації та переважанні, орієнтації на зовнішню ситуацію. Якісно іншу форму має і розвиток всіх аспектів “Я” (уявлення про себе, відношення до себе, образу “Я”, самооцінки). Самооцінка – центральне особистісне утворення, найважливіший регулятор спілкування і діяльності. Дуже низька самооцінка властива для вихованців дитячих будинків, – основа особистісних відхилень і невротичних розладів. Наслідком депривації потреби дитини в батьківській любові є відсутність у неї відчуття упевненості в собі, яке, виникнувши на ранніх стадіях вікового розвитку, згодом стає стійкою характеристикою особистості вихованця школи-інтернату.

І. О. Алексієва, І. Г. Новосельський у питаннях щодо перебування дитини у школі-інтернаті вважають, що більшість часу діти проводять у одних тих самих стінах із обмеженою кількістю людей, які з ними спілкуються. Дефіцит уваги доповнюється дефіцитом елементарних сенсорних стимулів, дефіцитом інформаційного потоку в цілому. Автори, які як і А. М. Висоцька, вказують на той факт, що діти практично ніде не бувають, їх життєвий простір звужений даним закладом.

Вихованці шкіл-інтернатів, як зазначає немало вчених (О. Антонова-Турченко, Л. Волинець, В. Вугрич, Я. Гошовський, Л. Єременко, Б. Кобзар, І. Пеша, Н. Репа, В. Слюсаренко та ін.), складають специфічну категорію дітей, у яких неоднозначне й складне ставлення до родини, сім'ї, до навчально-виховного процесу, до діяльності, до себе. Зокрема, дослідники виділяють такі негативні риси суспільного виховання [1;6]:

1) неправильна організація спілкування дорослих із дітьми, неадекватність тих його форм, які домінують у сирітських установах:

- знижена інтимність і довірливість, емоційна насиченість спілкування дорослих із дітьми;

- дефіцит можливостей встановлення міцних і тривалих взаємин дитини з певним дорослим;

- наявність дорослих, котрі змінюють один одного з неспівпадаючими програмами поведінки, висока частота змінюваності цих дорослих;

- групова, а не індивідуальна, спрямованість виховних дій, жорстка регламентація поведінки дитини, гіперопіка в діяльності – покрокове планування і санкціонування поведінки дітей дорослими;

- позитивне ставлення дорослого дитина має заслужити виконанням його вимог, зразковою поведінкою, хорошими оцінками;

2) недостатня психолого-педагогічна підготовленість вихователів;

3) недоліки програм виховання і навчання, що не компенсують дефекти розвитку, викликані відсутністю сім'ї;

4) збіднення конкретно-чуттєвого досвіду дітей, зумовленого надмірним звууженням навколишнього їх середовища: малого числа й одноманітністю предметів, з якими вони взаємодіють;

5) постійне знаходження дітей в умовах групи.

Одним із вагомих наслідків впливу атмосфери сирітських установ на таких дітей нерідко є відчуття тривоги, страху й агресії з найрізноманітнішими його проявами. Активність дітей і можливість ухвалювати рішення практично виключені. Особистість пригнічується. Через це, як зазначають дослідники, з дитинства дівчинка засвоює стиль підпорядкування правилам, а не стиль самостійної поведінки, особливо в проблемних, невизначених ситуаціях, які вимагають прийняття власних рішень. Страх дитини – від невпевненості в реальній ситуації, невизначеності у своєму майбутньому, а невпевненість у своїх силах – від недостатнього їх випробування. Внаслідок обмеження в таких умовах творчої активності, пізніше доросла жінка часто є інфантильною особою, в розумінні нездатності до прийняття дорослих відповідальних рішень [7].

Деформація особистості, що відбувається на цьому фоні, з часом закріплюється. Все це безумовно створює низку труднощів у організації життєдіяльності вихованців шкіл-інтернатів.

З одного боку, специфіка навчально-виховного процесу шкіл-інтернатів сприятливо впливає на проведення клубних занять, оскільки тут є можливість залучати до певного активного кола учасників окремої гурткової діяльності дітей різних вікових груп, що створює виникнення ситуацій безпосереднього впливу старших на молодших, досвіду різностатевого спілкування.

А з іншого боку, як зазначають дослідники, у дитини, відірваної від батьків і поміщеної в інтернат, знижується загальний психічний тонус, порушуються процеси саморегуляції, переважає знижений настрій. У більшості дітей формуються відчуття тривоги й невпевненості у собі, пропадає зацікавлене ставлення до навколишнього світу. Погіршується емоційна регуляція,

емоційно-пізнавальні взаємодії і, як результат, гальмується інтелектуальний розвиток. Чим раніше дитина відривається від батьківської сім'ї, чим довше і в більшій ізоляції вона знаходиться в установі, тим більше виражені деформації за всіма напрямками психічного розвитку.

Із метою подолання сенсорної депривації та збагачення середовища спілкування молодших школярів ми намагалися, щоб діти якомога менше знаходилися в стаціонарі; для попередження соціальної депривації збільшували кількість і тривалість комунікаційних трансакцій з оточуючими дітьми; для зменшення наслідків емоційної депривації особливу увагу звертали на зміну емоційного тону спілкування дітей у взаємодії з персоналом; для усунення пізнавальної депривації намагались неформально організувати й розширювати коло спілкування дітей, урізноманітнювати різновікові середовища комунікацій у процесі позаурочної діяльності школи-інтернату. Цим самим актуалізувалися внутрішні механізми активної, ініціативної, вільної поведінки молодших школярів, усувалась їхня переважно залежна, реактивна поведінка та різні – їх “захисні реакції”. Тому поступово замість шаблонного мислення, починали проявлятися елементи творчого, замість орієнтації на зовнішній контроль виникали випадки довільної поведінки, замість надмірно бурхливого реагування, образ – бажання й уміння самим справлятися зі складною ситуацією.

Висновок. Процес соціалізації вихованців інтернатних закладів проходить протягом всього періоду перебування їх у державній установі та протягом всього життя. Основним чинником соціалізації вихованців є подолання психологічних труднощів, що полягають у звичці жити в замкнутому просторі, ізольованому товаристві, невмінні інтегруватися у відкрите середовище, створювати нові контакти з людьми, з якими їм необхідно спілкуватися.

Таким чином, наведені матеріали досліджень доводять передусім вплив перебування дитини-сироти в установах інтернатного типу та виникнення

особливостей та недоліків їх розвитку, що ускладнюють процес їх ефективної соціалізації та адаптації, подальшої інтеграції у суспільство.

1. Баторі-Тарці З.І. Особливості життєвої компетентності вихованців інтернатних закладів / З.І. Баторі-Тарці // Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту. Педагогіка. Соціальна робота. – Ужгород, 2005. – № 9. – С. 15-18.
2. Галигузова Л. Н. Психологические аспекты воспитания детей в домах ребенка и детских домах / Л. Н. Галигузова, С. Ю. Мещерякова, Л. М. Царегородцева // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 17-25.
3. Конвенция о правах ребенка // Советская педагогика. – 1991. - №10.
4. Прихожан А. М. Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2005. – 400 с. : ил. – (Серия “Детскому психологу”).
5. Прихожан А., Развитие личности в условиях психической депривации / Толстых Н. // Формирование личности в онтогенезе. – М., 1991. – С. 78-104.
6. Родинно – сімейна енциклопедія. – К.: Богдан, 1996. – 439 с.
7. Фуштей Л. Засвоєння гендерних ролей дітьми, які позбавлені батьківського піклування / Л. Фуштей // Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи. збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практ. конф., 30-31 жовтня 1003 р. – Тернопіль: Видавничий відділ ТДПУ, 2003. – С. 85-88.
8. Шипицына Л. Концепция придумриждения сиротства и развития образовательных учреждений для детей-сирот и детей оставшихся без попечения родителей / под. ред. Л. Шепиценой. – СПб.: ИСПиП, 2000. – 34 с.

The article describes the conditions of boarding school and analyzes their impact on the socialization of the child's personality.

Keywords: *orphans, boarding school, child 's personality, socialization.*